

քաղցր չէր թվում: Արթուն ժամանակ միշտ այս մասին հոգալով՝ քնի մեջ էլ սարսափելի երազներ էր տեսնում այդ առթիվ: Ուստի պատգամավորների ձեռքով, նվերների միջոցով, աշխատում էր հաճեցնել պարսից թագավորին, որ նա մանուկ Արտաշեսին իր ձեռքը տա: Նա ասում էր. «Իմ արյունակից, իմ հարազատ, ինչու ես այդ Մար Արտաշեսին սնուցանում ինձ և իմ թագավորության հակառակ՝ ականջ դնելով ավագակ Սմբատի խոսքերին, որ ասում է, թե Արտաշեսը Սանատրուկի որդին է, և հովիվների և նախրապանների որդուն ջանում է Արշակունի դարձնել, լուր տարածելով, թե նա քո արյունակիցն ու հարազատն է: Նա Սանատրուկի որդին չէ, բայց Սմբատը խաբված լինելով՝ մի մար տղա է գտել և ցնդաբանում է: Շատ անգամ Սմբատին էլ մարդ էր ուղարկում, թե «Ինչու այդքան զուր նեղություններ ես կրում, ծծմորից խաբվելով այդ մարի տղային սնուցանում ես ինձ հակառակ»: Նա պատասխաններ է լսում ոչ հաճելի: Այն ժամանակ Երվանդը մարդիկ է ուղարկում և կոտորել է տալիս Բայբերդում պահապան դրված քաջերին, իսկ Սմբատի դուստրերին գերի բռնելով պահում է Անի ամրոցում ոչ վատ պայմաններում:

Բայց Երվանդը Վեսպասիանոսի և Տիտոսի ¹¹⁹ թագավորության ժամանակ Միջագետքը Հռոմեացիներին թողնելով՝ նրանց իրեն թիկունք դարձրեց և այս կողմից այլևս վտանգ չէր զգում: Այս ժամանակից սկսած Միջագետքի վրայից վերացավ հայոց իշխանությունը, և Հայաստանից էլ ավելի մեծ հարկեր էր վճարում Երվանդը: Իսկ հռոմեացիների գործակալները Եդեսիա քաղաքն ամեն կերպ սարքավորելով՝ այնտեղ հաստատում են գանձարաններ այն հարկերի համար, որ ժողովում էին Հայաստանից, Միջագետքից և Ասորեստանից: Այնտեղ են ժողովում նաև բոլոր դիվանները, և հիմնում են երկու դպրոց, մեկը բուն տեղական ասորական և մյուսը հունական: Այնտեղ են փոխադրում հարկերի դիվանը, նաև մեհենական դիվանը, որ գտնվում էր պոնտացիների Սինոպ քաղաքում:

ԼԹ

ԵՐՎԱՆԴԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սրա ժամանակ արքունիքը Արմավիր կոչված բլրից փոխադրվում է, որովհետև Արաքս գետը նրանից հեռացել էր, և ձմեռն երկարելիս, երբ հյուսիսային ցուրտ քամիներ էին փչում, վտակը սառչում էր բոլորովին, և թագավորական վայրի համար

119 Վեսպասիանոս և նորա որդին Տիտոս հռոմեացիների կայսրներ էին 69-78, 79-81 թվականներին: Հայտնի են Հրեական պատերազմներով, երբ Երուսաղեմը և Սողոմոնի տաճարը կործանեցին, որ պատճառ դարձավ հրեաների ցրվելուն:

խմելու բավական ջուր չէր ճարվում: Մրանից Երվանդը նեղվելով, մանավանդ մի ավելի ամուր տեղ փնտրելով՝ արքունիքը տեղափոխում է դեպի արևմտյան կողմը, միակտուր ապառաժ բլուրի վրա, որը շրջանցում է Արաքսը, իսկ դիմացից էլ հոսում է Ախուրյան գետը: Երվանդը բլուրը պարսպում է, իսկ պարսպից ներս շատ տեղերում քարերը կտրել տալով իջեցնում է մինչև բլուրի հատակը, գետի մակերևույթին հավասար, այնպես որ գետից ջրերը հոսեն այդ փորված տեղը, խմելու ջուր մատակարարելով: Միջնաբերդն ամրացնում է բարձր պարիսպներով, պարիսպների մեջ պղնձե դռներ է դնում և երկաթե սանդուղքներ ներքևից մինչև վեր, մինչև դուռը, սանդուղքի վրա, աստիճանների միջև, թաքնված որոգայթներ է շինում, որպեսզի եթե մեկը կամենա գաղտնի բարձրանալ թագավորին դավելու նպատակով, բռնվի: Սանդուղքը, ասում են, երկու տեսակ էր սարքված, մեկը ցերեկվա ճանապարհ արքունիքի սպասավորների և ընդհանրապես ելումուտի համար, իսկ մյուսը գիշերային էր և դավադիրների համար:

Խ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԻՆԵՑ ԿՈՒՌՔԵՐԻ ՔԱՂԱՔ ԲԱԳԱՐԱՆԸ

Բայց Երվանդն իր քաղաքը շինելով՝ Արմավիրից այնտեղ փոխադրեց ամեն ինչ բացի կուռքերից, որովհետև իրեն համար օգտակար չհամարեց նրանց էլ իր քաղաքը փոխադրել, որ մի գուցե երբ ժողովուրդը զոհաբերության համար այնտեղ գա, քաղաքն զգուշությամբ չպահվի: Ուստի նրանից հյուսիս, մոտ քառասուն ասպարեզ հեռու, Ախուրյան գետի վրա, շինեց մի փոքր քաղաք նման իր քաղաքին և կոչեց Բագարան, այսինքն թե բազիլիկներն այնտեղ են տեղավորված, և այնտեղ փոխադրեց Արմավիրում եղած բոլոր կուռքերը: Շինեց նաև մեհյաններ և իր Երվազ եղբորը քրմապետ նշանակեց:

ԽԱ

ԾՆՆԴՈՑ ԿՈՉՎԱԾ ԱՆՏԱՌԸ ՏՆԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Տնկում է նաև մի մեծ անտառ գետի հյուսիսային կողմում, պարիսպներով ամրացնում է և ներսում արգելափակում է արագավազ այծյամներ, եղնիկների և եղջերուների

ցեղեր, ցիռեր, վարազներ, որոնք աճելով ու բազմանալով անտառը լցրին, և նրանցով թագավորն ուրախանում էր որսի օրերին: Անտառը նա կոչում է Ծննդոց անտառ:

ԽԲ

ԵՐՎԱՆԴԱԿԵՐՏ ԿՈՉՎԱԾ ՁԵՌԱԿԵՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

Ինձ քաղցր է պատմել նաև գեղեցիկ Երվանդակերտ դաստակերտի մասին, որ նույն Երվանդը շինեց գեղեցիկ և չքնաղ հորինվածքով: Որովհետև մեծ հովիտի միջին մասը լցնում է բնակչությամբ և պայծառ շինություններով, լուսավոր, ինչպես աչքի բիբը, իսկ բնակչության շուրջը կազմում է ծաղկոցներ և բուրաստաններ, ինչպես բբի շուրջը աչքի մյուս բոլորակը: Իսկ այգիների բազմությունը նմանվում էր խիտ արտևանունքի գեղեցիկ գծին, որի հյուսիսային կողմի կամարաձև դիրքը իսկապես համեմատվում էր գեղեցիկ կույսերի հոնքերին: Իսկ հարավային կողմից հարթ դաշտերը հիշեցնում էին ծնոտների գեղեցիկ ողորկությունը: Իսկ գետն իր երկու ափերի բարձրություններով պատկերացնում էր մի բերան, իր երկու շրթունքներով: Եվ այս գեղեցիկ դիրքը կարծես անթարթ հայացքն ուղղել է թագավորանիստ բարձրավանդակի վրա: Արդարև բերրի և թագավորական դաստակերտ:

Երվանդի այս բոլոր շինածները Տրդատ Մեծը պարգևում է Կամսարականների ցեղի մարդկանց, իբրև իր մտերիմներին և Արշակունյաց ցեղի արյունակիցներին, այդ իր տեղում կպատմենք:

Բայց ասում են Երվանդի մասին, թե հմայքով չար աչք ուներ, որի պատճառով արքունի սպասավորները սովորություն են ունեցել առավոտն արշալույսը բացվելիս որձաքար վեմեր բռնել Երվանդի առաջ, որի հայացքի չարությունից այդ որձաքարերը, ասում են պայթելիս են եղել: Մակայն այս բանը կամ սուտ է և առասպել, կամ թե ինչ – որ դիվական զորություն է ունեցել, որպեսզի այսպիսի հայացքի զորությամբ վնասի նրան, ում որ կամենա:

ԽԳ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՍՄԲԱՏԸ ՊԱՐՄԻՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻՆ ՕԳՆԱԿԱՆ ԴԱՐՁՆԵԼՈՎ,
ԽՆԴՐՈՒՄ ԷՐ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՆԵԼ

Իսկ երբ մանուկ Արտաշեսը մեծացավ և նրա դայակ Սմբատը քաջության և արիության շատ գործեր ցույց տվեց, արյաց նախարարները նրան համակրելով

բարեխոսում են թագավորին, որ նրան պարզև տա, ինչ որ նա խնդրի: Թագավորը համաձայնելով ասում է նախարարներին. «Իմացեք, ինչ է ցանկանում այդ քաջ մարդը»: Նրանք ասում են. «Անմահ բարերար տեր, Սմբատն ուրիշ բան չի ցանկանում, այլ միայն, որ քո արյունակից և հարազատ Արտաշեսին՝ Սանատրուկի որդուն, որ զրկված է իր թագավորությունից, հաստատես իր թագավորության մեջ»: Արքայից արքան համաձայնելով՝ Սմբատի ձեռքն է տալիս մի մասը Ասորեստանի գորքերից և Ատրպատականի գորքերը, որպեսզի Արտաշեսին տանեն ու հայրենական գահի վրա հաստատեն:

ԽԴ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐԿԱՆԴԸ ԼՍՈՒՄ Է ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԳԱԼԸ ԵՎ ԶՈՐՔ Է ԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՐԱՍՏՎԵԼՈՒ

Երվանդին Ոստեցոց գավառում լուր է հասնում, թե պարսից թագավորը մեծ զորք գումարեց Սմբատի ձեռքի տակ, որպեսզի քեզ վրա գա և մանուկ Արտաշեսին իր թագավորությունը բերի: Երվանդն այս լսելով՝ այդ տեղում կողմնապահներ է թողնում նախարարներից շատերին և ինքը շտապով գալիս է իր քաղաքը, որպեսզի իր մոտ հավաքի հայոց, վրաց և Կեսարիայի կողմերի զորքերը, նաև Միջագետքիներ, խնդրելով և վարձ վճարելով: Գարնանային օրեր էին, ուստի բոլոր զորքերը շուտով գումարվեցին նրա մոտ, բազմաթիվ հետևակ զորքերով եկավ նաև Արգամը՝ Մուրացյան ցեղի տանուտերը, որ Ածղահակի սերնդից էր: Որովհետև Երվանդը նրան վերադարձրել էր երկրորդական գահը, որ Տիգրանը խլել էր նրանաից և տվել էր իր քրոջ ամուսին Միհրդատին, իսկ Միհրդատի մահից հետո ոչ ոքի չէր տրված, մինչև Երվանդը վերադարձրեց Արգամին: Եվ ոչ միայն նրան, այլև բոլոր նախարարներին պարզևներ և պատիվներ էր տալիս, և բոլոր զորքերին առատապես պարգևատրում էր:

ԽԵ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱՇԵՍԸ ԻՐ ԵՐԿԻՐԸ ՄՏՆԵԼՈՒՆ ՊԵՍ ԳՈՐԾԸ ՀԱԶՈՂՎԵՑ

Իսկ Սմբատը մանուկ Արտաշեսի հետ շտապում էր հասնել Ուտեացոց սահմանները: Այնտեղ նրան ընդառաջ եկան այն կողմի զորքերը, նաև այն նախարարները, որանց Երվանդը թողել էր այնտեղ: Այս լսելով՝ հայոց մյուս նախարարներն էլ լքվում, քայքայվում և մտածում են Երվանդից բաժանվել, մանավանդ երբ տեսան, որ հռոմեացիների զորքերը նրան օգնության չեկան: Իսկ Երվանդն ավելի առատացնում էր պարզները և ամեն մեկին բաժանում էր գանձերը, և որքան շատ էր տալիս, այնքան ավելի ատելի էր դառնում, որովհետև բոլորն էլ գիտեին, թե առատաձեռնությունից չէ որ տալիս է, այլ երկյուղից է վատնում: Եվ այնքան սիրելի չէր դարձնում նրանց, որոնց շատ էր տալիս: Որքան թշնամի էր դարձնում նրանց, որոնց այնքան առատ չէր տալիս:

ԽԶ

ԵՐՎԱՆԴԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԴԵՄ ԵՎ ՓԱԽՈՒՍԸ, ՆՐԱ ՔԱՂԱՔԻ ԳՐԱՎՈՒՄԸ ԵՎ ՄԱՀԸ

Բայց Սմբատը մանուկ Արտաշեսի հետ բարձրանում է Գեղամա ծովի ափը, Արագած կոչված լեռան թիկունքում, նրանք շտապում էին հասնել Երվանդի բանակին: Նրա զորքերի բազմությանը նշանակություն չէին տալիս, միայն Մուրացյան Արգամից էին ակնածում, որովհետև քաջ մարդ էր և իր իշխանության տակ ուներ բազմաթիվ տիգավորներ: Եվ Երվանդի բանակը ավելի քան երեք հարյուր ասպարեզ դեպի հյուսիս հեռու էր իր քաղաքից և գտնվում էր Ախուրյան գետի վրա: Երվանդը երբ լսեց Սմբատի մոտենալը, նրա դեմ հանեց իր զորքերի բազմությունը և ճակատեց իր բանակից ոչ հեռու: Իսկ Արտաշեսը Մուրացյան նահապետին պատգամ ուղարկեց հաստատուն երդումներով, որ նրան կթողնի, ինչ որ նա ստացել է Երվանդից, և էլի ուրիշ բաներ կավելացնի, միայն թե նա Երվանդին թողնի, մի կողմ քաշվի:

Երբ Արտաշեսի դրոշակները Երվանդի զորքի ճակատի առաջ երևացին, Արգամը հետևակների բազմությունն առավ ու մի կողմ քաշվեց: Իսկ Սմբատը հրամայեց պղնձե փողերը հնչեցնել և իր զորքի ճակատն առաջ շարժելով սլացավ, ինչպես արծիվը կաքավների երամի մեջ: Իսկ հայոց նախարարները, որոնք Երվանդի ճակատի աջ և ձախ թևերն էին կազմում, խառնվում միանում են նրա հետ: Վրաց զորքերը թեպետ իրենց Փարսման թագավորի հետ հանդուգն հարձակում գործելով ընդհարվեցին, բայց շուտով ետ փախան: Այդտեղ պետք էր տեսնել Երվանդի գնդի և Միջագետքի զորքերի սարսափելի կոտորածը: Երկու ճակատների իրար խառնվելիս

Արտաշեսի դեմ են գալիս Տավրոսցի քաջ մարդիկ, որոնք մահն աչքերն առած՝ Երվանդին խոստացել էին, թե Արտաշեսին կսպանեն: Մրանց հետիոտն պատահում է Գիսակը՝ Արտաշեսի ծծմոր որդին, և մեջ մտնելով նրանց սպանում է և հաղթություն է տանում, որի ժամանակ նրա երեսի կեսն էլ սրով կտրում են և նա մեռնում է այս գործի վրա: Մնացած զորքերը փախուստի են դիմում:

Իսկ Երվանդը ձիով շատ ասպարեզներ անցնելով և իր բանակից մինչև քաղաքը շինված իջևանները նորանոր ձիեր հեծնելով փախչում են իջևանից իջևան: Սմբատն էլ նրան հետամուտ լինելով՝ սաստկապես հալածում է գիշերով մինչև քաղաքադուռը: Իսկ մարաց զորքերը Երվանդի գնդի կողմն անցնելով՝ մթության մեջ բանակ են դնում դիակների վրա: Արտաշեսն էլ հասնելով Երվանդի վրանը, որի շուրջը նա կաշու և կտավի առագաստներով պարիսպ էր քաշել, իջավ և գիշերը նրա վրանում մնաց: Իսկ երբ լուսացավ, նա տիրաբար կարգադրելով հրամայեց սպանվածներին թաղել: Այն հովիտը որտեղ մարաց զորքերը դիակների վրա բանակ դրին¹²⁰, կոչեց Մարաց մարգ, իսկ ճակատամարտի տեղը կոչեց Երվանդավան, իբրև թե այստեղ վանեց Երվանդին, այսպես էլ կոչվում է մինչև այսօրվա օրս: Ապա չվեց գնաց Երվանդի քաղաքը, կեսօրից առաջ Երվանդի դաստակերտը հասնելով՝ զորքին հրամայեց, որ միասին բարձր աղաղակեն «Մար ամատ», որ թարգմանվում է մարը եկավ, սրանով հիշեցնելով այն վիրավորանքը, որ նրա մասին ուղարկում էր Երվանդը պարսից թագավորին և Սմբատին, նրան մար կոչելով: Հենց այս ձայնով էլ այն դաստակերտը Մարմետ կոչվեց, հավանորեն Արտաշեսի կամքով, որպեսզի Երվանդի անունը նրա վրայից վերանա: Այս է պատճառը այդ դաստակերտի անվանակոչության:

Բայց Սմբատը գիշերով Երվանդի հետևից ընկնելով փոքրաթիվ վաշտով՝ քաղաքի դուռը պահպանում էր, մինչև որ Արտաշեսը և բոլոր զորքերը եկան: Եվ երբ քաջերը սկսեցին ամրոցի դեմ կռվել՝ ամրոցի մարդիկ անձնատուր եղան և քաղաքի դուռը բացին: Զինվորներից մեկը մտնելով՝ վաղրով Երվանդի գլխին խփեց և ուղեղը տան հատակի վրա ցրեց, այսպես ջախջախվելով վախճանվեց քսան տարի թագավորելուց հետո: Բայց Արտաշեսը հիշելով, թե Երվանդը Արշակունյաց ցեղի խառնուրդ էր, հրամայում է թաղել և մահաբձան դնել:

ԽԷ

120 Վենետիկի տպագրությունը ունի ի վերա դիակացն բանակեցաւ, քննական տպագր. ունի «ի վերայ դիականցն բնակեցաւ»: Երկուսից էլ այնպես է հասկացվում, իբր թե Երվանդը բանակ է եղել դրած դիակների վրա: Այնինչ խոսքը Մարաց զորքերի մասին է, որոնք Երվանդի բանակի կողմը գալով մթության մեջ դիակների վրա բանակ դրին: Բնագիրը պետք է ուղղել «բանակեցան», ըստ տասներկու ձեռագրի:

ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԵՎ ԻՐ ԵՐԱԽՏԱՎՈՐՆԵՐԻՆ ԲԱՐԻՔՆԵՐ ԱՆԵԼԸ

Երվանդի մահից հետո Սմբատը մտնելով խուզարկում է արքունական գանձերը, Սանատրուկ թագավորի թագը գտնելով, դնում է Արտաշեսի գլուխը և թագավորեցնում է ամբողջ Հայաստանի վրա պարսից Դարեհ թագավորի քսանիներորդ տարում: Արտաշեսը թագավորությունն առնելով՝ պարզենք է տալիս մարաց և պարսից զորքերին և արձակում է, որ գնան իրենց երկիրը: Նույնպես տալիս է քաջ և պատվավոր Արգամին նրան խոստացած երկրորդական գահը, նաև հակինթներով զարդարված պսակ, երկու ականջներին գինդեր, մի ոտքին կարմիր ագանեկիք, իրավունք ունենալ գործածելու ոսկե գդալ և պատարաքաղ և ոսկեղեն գավաթներով գինի խմելու: Եվ այս պատիվներից ոչ պակաս տալիս է իր դայակ Սմբատին, բացի երկու գինդերից և կարմիր կոշիկից: Եվ բացի նրա հայրենական թագակապ ասպետությունից և արևմտյան զորքի իշխանությունից՝ նրան է վստահում հայոց բոլոր զորքերը, մեր բոլոր երկրի գործակալները և ամբողջ արքունական տունը: Իսկ Ներսեհին, իր ծծմոր Գիսակ որդու որդուն նախարարական ցեղ դարձնելով՝ այդ ցեղը կոչում է Դիմաքսյան՝ նրա հոր քաջագործությունների անունով, որովհետև ինչպես ասացինք, նրա դեմքի կեսը սրով վեր բերին, երբ նա Արտաշեսի համար կռվում էր:

Պատմվում է, թե Արտաշեսը նույն օրերում նախարարական ցեղի է վերածել տասնհինգ պատանի, Տուրի որդիներին, կոչելով ցեղը նրանց հոր անունով Տրունի, ոչ թե որևէ քաջագործության համար, այլ նրանց հոր լրտեսության համար, որ կատարում էր Երվանդ թագավորի տնից Սմբատին տեղեկություններ ուղարկելով, որովհետև Երվանդին մտերիմ էր, որ և նրանից սպանվեց այս պատճառով:

ԽԸ

ԵՐՎԱԶԻՆ ՍՊԱՆԵԼԸ ԵՎ ՄՅՈՒՍ ԲԱԳԱՐԱՆԸ ՇԻՆԵԼԸ, ԵՎ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՀԱՐԿԱՏՈՒ ԴԱՌՆԱԼԸ ՀՌՈՄԵԱՑԻՆԵՐԻՆ

Սրանից հետո Արտաշեսը հրամայում է Սմբատին գնալ Բագարան ամրոցը, որ Ախուրյան գետի վրա էր, Երվանդի քաղաքին մոտ, և սպանել Երվանդի եղբորը՝ Երվազին: Սմբատը նրան բռնելով՝ հրամայում է նրա շլնքից մի երկանաքար կապել և նետել գետի մի պտույտի մեջ: Նրա տեղ բազինների վրա նշանակում է մի երազահան

մոզի աշակերտի, որ մտերիմ էր Արտաշեսին, որին այդ պատճառով Մոգպաշտե էին ասում: Հետո ավար է առնում Երվազի գանձերը և հինգ հարյուր հոգի ծառաներ, նաև մեհյանների գանձերից ընտիրները և բերում է Արտաշեսին: Արտաշեսը Սմբատին է պարգևում Երվազի ծառաները, իսկ գանձերը հրամայում է տանել պարսից Դարեհ թագավորին, իր գանձերից էլ վրան ավելացնելով, շնորհակալության և պատվի համար, իբրև իր հոր և օգնականի:

Այն ժամանախ Սմբատը Երվազի ծառաներին, որ գերել էր Բագարանից, տանում բնակեցնում է Մասիսի թիկունքում իր ձեռակերտում, որը միննույն անունով կոչեց Բագարան: Հետո անցնում գնում է Պարսկաստան, ընծաները Դարեհին տանելով, հռոմեացիների տերության նկատմամբ անփույթ լինելով: Իսկ երբ Սմբատը գնում է Պարսկաստան, հայոց սահմաններն են գալիս կայսեր հարկահանները ծանր գորքով: Արտաշեսը հարկերը կրկին վճարելով և աղաչելով հաշտեցնում է: Այս բանը մեզ հաստատապես պատմում է Հանիի Ողյումպ քուրմը, որ գրել է մեհենական պատմություններ և ուրիշ շատ գործեր, որ մենք պատմելու ենք, որին վկայում են նաև պարսից մատյանները և հայոց վիպասանների երգերը:

ԽԹ

ԱՐՏԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արտաշես վերջինի գործերից շատ բան հայտնի են քեզ այն վիպասաններից, որ պատմում են Գողթնում, ինչպես քաղաքը շինելը, խնամիրությունն Ալանների հետ, նրա սերունդների ծնունդը և Սաթենիկի իբր թե սիրահարությունը առասպելական վիշապագուններին, այսինքն Աժդահակի սերունդներին, որ գրաված ունեն Մասիսի ամբողջ ստորոտը, կռիվը նրանց հետ, նրանց իշխանության քայքայումը, նրանց սպանությունը և շինվածքների հրկիզումը, և Արտաշեսի որդիների նախանձը և իրար դեմ գրգռվելը կանանց միջոցով: Այս բոլորը, ինչպես ասացինք, քեզ հայտնի են վիպասանների երգերից, բայց մենք ևս կարճառոտ կհիշատակենք և այլաբանությունը կճշմարտենք¹²¹:

121 Խորենացին առասպելները, վիպասանների երգերը համարում է այլաբանություն և սովորաբար աշխատում է նրանց ճշմարտել (բայց ոչ միշտ, օրինակ՝ նա առանց ճշմարտելու է թողնում «Երկներ երկինը» և այլն):

Արտաշեսը գնում է այն տեղը, որտեղ Արաքսը և Մեծամորը խառնվում են, և այնտեղ բլուրին հավանելով, քաղաք է շինում և իր անունով կոչում է Արտաշատ: Արաքսն էլ օգնում է նրան անտառի փայտով: Ուստի առանց դժվարության և արագ շինելով՝ այնտեղ մեհյան է կանգնացնում և Բագարանից այնտեղ է փոխադրում Արտեմիսի արձանը և բոլոր հայրենական կուռքերը: Բայց Ապոլոնի արձանը կանգնեցնում է քաղաքից դուրս՝ ճանապարհին մոտ: Երվանդի քաղաքից դուրս է բերում հրեա գերիներին, որ այնտեղ տարված էին Արմավիրից, և բերում նստեցնում է Արտաշատում: Նաև Երվանդի քաղաքի ամբողջ վայելչությունները, ինչ որ նա փոխադրել էր Արմավիրից, և ինչ որ հենց ինքն էր շինել՝ բերում է Արտաշատ, և ավելի շատ բան էլ իր կողմից շինելով՝ այդ քաղաքը սարքավորում է իբրև արքայանիստ քաղաք:

Ծ

ԱԼԱՆՆԵՐԻ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄԸ ՄԵԶ ՎՐԱ ԵՎ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԽՆԱՄԻԱՆԱԼԸ

ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ

Այս ժամանակներն ալանները բոլոր լեռնականների հետ միաբանելով, Վրաստանի կեսն էլ իրենց կողմը քաշելով՝ մեծ բազմությամբ գալիս սփռվում են մեր երկրում: Արտաշեսն էլ ժողովում է իր զորքերի բազմությունը և տեղի է ունենում պատերազմ երկու քաջ և աղեղնավոր ազգերի միջև: Ալանների ազգը փոքր ինչ էտ է նահանջում և մեծ Կուր գետն անցնելով՝ հյուսիսային կողմից բանակ է դնում գետի ափին: Արտաշեսն էլ գալով բանակում է գետի հարավային կողմում, գետը բաժանում է նրանց:

Բայց որովհետև հայոց զորքերն ալանների թագավորի որդուն բռնելով Արտաշեսի մոտ են բերում, ալանների¹²² թագավորը հաշտություն է խնդրում, խոստանալով տալ Արտաշեսին՝ ինչ որ ուզի, առաջարկում է նաև երդումով դաշինք կնքել, որ ալանների երիտասարդներն այնուհետև չասպատակեն Հայաստանը: Երբ Արտաշեսը չի

122 Ալանները սարմատական ցեղին պատկանող ռազմիկ ժողովուրդ էին, որ բնակվում էին Կովկասյան լեռնաշղթայի արևելյան կողմերում, Կասպից ծովից դեպի արևմուտք: Նրանք հայտնի են դեռ մեր թվականությունից առաջ: Պոմպեոս զորավարը Միհրդատին հալածելիս 65 թվին ն. Ք. նրանց հետ պատերազմ ունեցավ և հաղթեց: Ժամանակի ընթացքում նրանք զանազան ընդհարումներ ունեցան հռոմեացիների, հետո հոների հետ և ցրվեցին զանազան կողմեր - դեպի Բալթյան ծովը, դեպի արևմուտք, մի մասը մինչև անգամ անցավ Ափրիկե: